

NAHÇIVAN'DA ERMENİ MEZALİMİ (1918-1920)

Yrd.Doç.Dr. İ. Ethem ATNUR*

Carlık Rusyası'nın yıkılışı diğer bölgelerde olduğu gibi, Kafkasya'da da dengeleri bozmuştu. Bolşevik prensipleri doğrultusunda cepheleleri ve Kafkasya'yı boşaltan Rus kuvvetlerinin yerine, yerli güçler ve bilhassa Gürcü ve Ermeni milis teşkilatları almaya başlamıştı. 28 Kasım 1917'de Gürcülerin, Azerbaycan Türklerinin ve Ermenilerin yer aldığı, Tiflis merkezli Maverâ-yı Kafkas Komiserliği oluşturdu¹. Bu komiserlik her ne kadar Güney Kafkasya'da hakimiyet sağlamaya çalışmış ise de başarılı olamamıştı. Bilhassa bölgede azınlık olan Ermeniler, nüfus oranını kendi lehlerine çevirebilmek için Türk ahaliye karşı büyük bir soykırım başlatmıştı.

Bu dönemde Nahçıvan ve İğdır gibi bölgelerde Türk ve ermeni ahali başlangıçta anlaşma yoluna gidip, birtakım ortak komiteler oluşturmuş iseler de² neticede Ruslardan kalan silahlar ile güçlenen Ermeniler, islam ahaliye karşı mezalime başlamıştı. Nitekim onlar Şubat ayının sonlarında Azneburd Köyü'ne saldırıp 29 kadın ve çocuğu katlettiler. Haber Nahçıvan'a ulaşınca ortak komite toplandı. Suçluların idam edilmesinc karar verildi. Fakat canilerin Ermeniler tarafından cezalandırılmaması, Nahçıvan bölgesinde anarşinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Artık hükümet olmadığı aşikârdı³. İki toplum arasındaki ilişkiler gittikçe gerginleşmeye başladı. Nahçıvan şehir merkezindeki Türk mahallelerinde oturan Ermeniler, kendi kısımlarına hücrete başladı. Şehrin Pazar yerindeki Ermeniler de dükkanlarını kendi mahallelerine nakletmeye çalışıyordu. Ermenilerin faaliyetleri, Türkleri kuşkulandırdı ve onlar Ermenilerin savaşa hazırlık yaptığını düşünüyorlardı. Bundan dolayı Nahçıvan şehrindeki Türkler de silahlanmaya başladı. 15 Mart 1918'de Nahçıvan Türk Milli Komitesi'nde seçimler yapıldı, başkanlığa Mehdişulu Han Diyarbekiri'nin yerinc Mirza Nasrullah Emirov'un getirilmesinin kararlaştırıldığı anlarda, savaş da çıkmak üzereydi. Aynı gün Nahçıvan bölgesinde Türk-Ermeni savaşı başladı⁴. Nahçıvan şehrindeki çarpışmalarda, başlangıçta Türkler üstün taraftı. Ermeniler

* Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Dokümenti i Materyalı po Vneşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Tiflis, 1919, Belge No:6, s.7.

² Mirza Bağır Aliyev, Kanlı Günlerimiz (1918-1920 Nahçıvan), (Haz.Terlan Guliyev), Bakü, s.7-12; Nizamettin Onk, Kurtuluşunun 50'nci Yıldönümü, "12 Kasım", İğdır, İğdır, 1970, S.20; Nizamettin Onk, "Türk Ordusu Azerbaycan'da (1918)", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı:84, (Aralık 1993), s.53.

³ Taği Nağdalizade, "Nahçıvan Felaketlerinin Tarihçesi", İstiklâl, 5 Nisan 1919, No.9.

⁴ Bu esnada Müslüman-Ermeni savaşı yakın bölgelerde de devam etmekteydi. Nitekim Ali Azeri bu hususta şunları yazmaktadır: "Güneyde başlayan yangın, doğudan kuzeybatıya kadar her yeri sardı. Urumiye Selmas ve Hoy'dan sonra Culfa ve Nahçıvan'ı da etkisi altına aldı. Ermeniler ile Güney

sulh teklifinde bulundular. Amaçları dışardan besledikleri silahlar gelene kadar zaman kazanmaktı. Bunda da başarılı oldular. Toplar geldikten sonra Ermeniler var güçleriyle taarruza başladı. Bu sefer Müslüman Komitesi sulh istedi. Ermeniler topların tamamının teslimini istiyordu. Bir kısım ileri gelenler bu teklifi kabul etmek istediler ise de, Meşedi Mehemed Refiyalov onları fikirlerinden caydırdı. Makû Serdarı Murtazağulu Han Türk ve Ermeni Komitelerine sulh yapmaları hususunda mektup gönderdi. Ancak Ermeniler bu teklifi kabul etmedi. Savaş şiddetle devam ettirildi. Nahçıvan müslümanlarına dışardan yardım geldi ise de, sonuç üzerinde müsbet bir neticesi olmadı. Bunun üzerine Makû Serdarı'ndan yardım istendi.

Makû'den gelen temsilciler, iki halkı barıştırmak için çalışmalara başladı ve Ermenilerin teklifi olan topların teslim meselesini Türk tarafına iletiler. Cafergulu Han bu teklifi kabul ettiyse de ahali reddetti. Ertesi günü yani 8 Nisan 1918'de Müslüman Millî Komitesi toplandı ve Rahim Han Nahçıvanski Türk kuvvetlerinin komutanlığına, Hacı Mehdi Bağirov da yardımcılığına getirildi. Toplantı sonucunda, Rahim Han'a ya sonuna kadar savaş yürütmesi, ya da Ermeniler ile sulh yapılır ise, silahları vermemesi bildirildi. Rahim Han bir müddet sonra yardımcısıyla birlikte Ermenilere sulh teklif etti. Ermeniler de sulh hususunda yedi maddelik bir teklif öne sürdüler. Ermeni Garnizon Komutanı Harazyan'ın davetine uygun olarak bir araya gelinildi ise de, bir netice alınamadı⁵. Savaş yine başladı⁶.

Nahçıvan şehrindeki mücadelede Türkler nisbeten kendilerini savunmaya çalışırken, bölgenin diğer kısımlarında durum çok farklı idi. Elbetteki Culfa'da, büyük bir orduya yetecek kadar askerî malzemeye sahip olan Ermenilerle, kurşunun tekini üç manata almak mecburiyetinde olan teşkilatsız Türkler, muharebe edemezlerdi. Osmanlı Türkleri gelene kadar devam eden bu muharebede Ermenilerin muntazam askerleri tarafından Nahçıvan bölgesindeki müslüman köylerinin çoğunluğu yakılarak ahali

Azerbaycan Türkleri arasında tutuşmuş savaşın alevleri her geçen gün daha da yayılıyordu. Bu kargaşa Bâkû'ya kadar uzandı. Orada da Türkler ile Ermenileri birbirine düşürdüler, büyük bir katliama neden oldular. Yolcularını Tiflis'ten İran'a götüren bir tren, Nahçıvan istasyonuna geldiğinde silahlı saldırıya uğradı. Bir grup Ermeni, Türkleri kandırıp, çatışmadan kurtarmak bahanesiyle bir odaya götürdüler, onların tüm eşyalarını çaldılar. Ertesi gün yolcular çırpçıplak trene binip Culfa'ya geldiler. Culfa'nın çevresinde yaşayanlar Culfa'da indiler. Geri kalan 40 kişilik grup, Jandarına Komutanı Albay Mirza Ekber Han (İranlı)'ın yardımıyla trenle ücretsiz olarak Tebriz'e gönderildiler. (Ali Azeri, Azâdistan Devleti ve Şeyh Muhammed İlyâbâni (1918-1920), (Çev.Eloğlu, Hazırlayan: Seyfettin Altaylı), Ankara, 1994, s.129.)

⁵ Aliyev, Kanlı Günlerimiz, s.9-25.

⁶ Hüseyinzâde de Nahçıvan şehrinde devam eden savaş hakkında şunları yazmaktadır. Taşnaklar, Nahçıvan'daki Rus askerlerinin yardımı ile Türkleri öldürüp, evlerini talan ediyorlardı. 1918'in Mart ayında Ermeniler, Nahçıvan'ın Sarvanlar, Hoştu ve Dize mahallerini muhasara edip topa tuttular. Üç gün sonra mahalle sakinleri evlerini terk edilip Karaçuk Köyü'ne kaçtılar. Ermeniler bu mahalleri yaktı. Şehirdeki Mescit Camii'nin minaresi top ateşiyle delindi. Aynı anlarda Kelbali Han da ayağından yaralanmıştı. İşte bu ortamda Nahçıvan ileri gelenleri Türkiye'ye ve Makû Serdarı'na müracaat ederek yardım istediler (Latif Hüseyinzade, "Tarih Nümune İbret Dersleri", Şark Kapısı,, 27-31 Mart 1993). Hüseyinzade yardım isteği üzerine Halil Bey'in kuvvetleriyle gelip kendilerini kurtardığını yazıyorsa da, bu hususta bir yanılğı mevcuttur. Zira Halil Bey sadece iki arkadaşıyla bölgeye gelmişti.

katledilmişti. 1916 yılı taksimatına göre 4 nahiyeye bölünmüş olan Nahçıvan Kazası'nda birinci, üçüncü ve dördüncü nahiyelerin İslâm köy ve kasabaları Cehri, Karakale ve Ordubad dışında tamamen yakılmış, ahalişi katliama uğratılmıştı. Ermeni zulmünden canlarını kurtarıp evlerini terkeden insanlar, aç, çıplak yaşamaya mahkûm olmuştu. Ancak bir müddet sonra bu insanlarda, açlık ve bakımsızlıktan çeşitli rahatsızlıklar ve veba hastalığı ortaya çıktı. Böylece Ermeni süngüsünden kurtulanların bir kısmı da böyle öldüler. Ermeniler bu kadar İslâm köylerini dağıtımalarına karşın, müslüman ahaliyi teslim almaya ve mukavemeti kırmaya muktedir olamadılar. Çünkü Türkler geç de olsa bir teşkilât yapmaya ve silahlanmaya başlamışlardı⁷. Kuvvetlerin biraz dengelenmeye başlaması ve Ekber Han Nahçıvanski'nin Makü'den 149 silahlı adamla Nahçıvan merkezine gelmesi işleri değiştirdi. Neticede iki taraf temsilcileri biraraya gelerek sulh antlaşması imzaladı⁸. İki taraf arasında ilişkiler düzelmeye başladı. Arasına çarpışmalar, münferit adam öldürmeler de oluyordu. Ancak Millî Komiteler bu işe el atarak, meseleyi çözümlüyordu.

Fakat 4 Haziran 1918'de, imzalanan Batum Antlaşması'nı "şerefsiz sulh" olarak kabul edilen Antranik'in⁹ Nahçıvan bölgesine gelmesi ile birlikte, dengeler yeniden bozulmaya başladı. 20 Haziran'da Nahçıvan'a ulaşan Antranik kumandasındaki Ermeni kuvvetleri, bölgeye yaklaşmakta olan Türk birliklerinin demiryolu ile Culfa'ya sevkini önlemek maksadıyla tünelleri ve köprüleri havaya uçurdu¹⁰. Müteakiben Culfa Köprüsü'nden İran topraklarına giren Antranik'in kuvvetleri, Hoy'un 3 km. kadar güneyinde Türk askeri birliklerine mağlup olunca, tekrar Culfa'nın kuzeyine geçmek zorunda kaldı¹¹.

Antranik kumandasındaki Ermenilerin İran'dan Nahçıvan'a doğru çekilmeleri ile birlikte Culfa-Nahçıvan ve Ordubad bölgelerinde kara günler başlamış oluyordu. Türk Ordusu'ndan ağır bir darbe yiyen Antranik, acıyı Nahçıvan'ın masum insanlarından çıkarmak istemektedir. Bundan dolayı Culfa'ya doğru çekilen Ermeni çeteleri hemen sınırda bulunan ve Nahçıvan Kazası'nın en büyük köylerinden biri olan Yaycı'ya saldırdı. Hiçbir şeyden haberi olmayan Yaycı Köyü müslümanları Antranik'in kuvvetleri tarafından muhasara olundular. Silahsız ahali İran'a geçmek için Aras Nehri'ne doğru çekilmek istedi. Ancak Antranik'in "Kahraman Birliği" ile komşu Ermeni köyü ahalişi, Aras Nehri kenarında dört bine yakın kadın, çocuk ve ihtiyar hücum az idi ki ölenleri

⁷ Latif Hüseyinzade hatıralarında bu teşkilatlanma ve silahlanma hususunda şu bilgileri vermektedir. "Vakti ile İran'a gitmiş Rus askerleri Kafkasya'ya evlerine dönerken aynı orduda görev yapan Türk asıllı bir genç subay, Culfa Köprüsü'nden geçen bütün askerlerin silahlarını alıp, Nahçıvan Hanı'na vermişti. 12 top ve birçok mermi, silah askerlere dağıtılmıştı. Bu subay Nahçıvan'daki askeri birliğe yardım edeceğini de vaad etmişti." (Hüseyinzade "İbret Dersleri").

⁸ Askerî Tarih Stratejik Etüd Dairesi Arşivi (ATASE, A.1/2, Kıs.366, D.739-1461, F.5; Nağdalizade, "Nahçıvan Felaketlerinin Tarihçesi", Aliyev, Kanlı Günümüz, s.26.

⁹ Kavkazskoe Slovo, 12 Dekabr 1918; Jean Pierre Alem, L'Arménie, Paris, 1962, s.66.

¹⁰ Aliyev, Kanlı Günlerimiz, s.52-53.

¹¹ ATASE, A.5/5649, Kıs.3941, D.A.159, F.8; Harb-i Umumiye Osmanlı Cepheleri Vekayii, İstanbul, 1338, s.16; Ali İhsan Sabis, Birinci Dünya Harbi, c.IV, İstanbul, 1991, s.253, 255-256.

defnetmeye adam bulamadı¹². Yayıcı savaşında Culfa'da yerli Türk askeri teşkilatına ilk teşebbüs edenlerden ve bölgenin kahraman evlatlarından olan Mehmed Ali Şükürof da şehit olmuştu.

Yayıcı katliamından sonra bölge Ermenileri Antranik kuvvetleriyle beraber müslüman köylerine saldırılarını devam ettirdiler. Nağdalizade İsulal gazetesindeki yazısında bu konuda şunları ifade etmektedir: “Yüzlerce islam avrat ve uşakları vahşi hayvanlar gibi sahihsiz olarak dağlarda, sefil sergerdan yaşayarak yalnız ot otlamakla hayatlarını saklıyordular. Bir nefer müslümanın bir gece dağlardan dörtüye yakın avrat ve uşağı hayvan sürüsü gibi bir islam kendine götürmeye muvaffak olması hiç hatırımdan çıkmıyor. Antranik'in destesi tarafından ahali-i islama reva görülen mezalimler kurûn-ı vustâda Endülüs'de yapılan (Engizisyon)'dan daha şediddir”¹³.

Nahçıvan'da Türk-İslam ahaliye yapılan mezalim, Ermeni Kolordu Kumandanı Nazarbekov'u da harekete geçirdi. Nitekim o, Gümrü'de Müstakil Ermeni Komisyonu Başkanlığı'na gönderdiği bir telgrafta: “Antranik'in Nahçıvan havalisinde hakikaten birçok mezalim ve fecayi yapmakta olduğunu Türk kumandanlığına bildirmenizi rica ederim” demektedir¹⁴. Oysa Türk Ordusunun Nahçıvan bölgesindeki hadiselerden haberi vardı ve Nuri Paşa tarafından Nahçıvan Havalisi Kumandanlığı'na tayin edilen Halil Bey, durum ile ilgili olarak bir taraftan tedbir alıyor, diğer taraftan gerçekli bilgileri üst makamlarına iletirdi¹⁵.

Türk askeri makamları 11.Kafkas Tümeni'nin bölgeye sevkini kararlaştırdığı anlarda (28 Haziran 1918)¹⁶, Antranik kuvvetleri ile birlikte hareket eden, bölge Ermenileri, müslüman ahaliye karşı büyük bir soykırım başlatmıştı. Köyleri yakılıp yıkılıyor, insanlar katlediliyordu. Nahçıvan şehri içinde de aynı durum söz konusu idi. Şehirdeki Ermeniler, Türk mahallelerini ateşle taciz ederken, Antranik'te onlara verdiği 14 Temmuz tarihli nota ile teslim olmalarını istiyordu¹⁷. Müslüman Millî Komitesi teslim ol teklifini oyalayıp, savunma hazırlığını yaparken, Antranik kuvvetleri 17 Temmuz sabahı Nehrem Köyü üzerine saldırıya geçmiş, ancak mağlup olarak Nahçıvan Çayı etrafına çekilmiş ve mevzilenmişlerdi¹⁸.

¹² ATASE, A.1/2, Kıs.366, D.739-1461, F.5; Nağdalizade “Nahçıvan Felaketlerinin Tarihçesi”, Aydın Hacıyev, Kars ve Aras-Türk Respublikalarının Tarihinden, Bakû, 1994, s.43-44; Hüseyinzade, “İbret Dersleri”.

¹³ Nağdalizade, “Nahçıvan Felaketlerinin Tarihçesi”

¹⁴ Documents (Ankara 1982), Doc.No.79; Kâzım Karabekir, Kâzım Karabekir'in Kaleminden Doğunun Kurtuluşu (İrzincan ve İrzurum'un Kurtuluşu Sankamış, Kars ve Ötesi), İrzurum, 1990, s.471.

¹⁵ ATASE, A.1/2, Kıs.366, D.739-1461, F.5-1.

¹⁶ ATASE, A.4/6520, Kıs.3188, D.46, F.3-4. (Nağdalizade, “Nahçıvan Felaketlerinin Tarihçesi”).

¹⁷ Aliyev, Kanlı Günlerimiz, s.61-66; Hacıyev, Kars ve Aras-Türk Respublikaları, s.44.

¹⁸ ATASE, A.4/6520, Kıs.3188, D.46, F.7-28; Aliyev, Kanlı Günlerimiz, s.67-68; Garaş Medetov, Nahçıvan'da Sovyet Hakimiyetinin Galebesi ve Nahçıvan MSSR'in Teşkili, Bakû, 1958, s.39; Fazıl Rahmanzâde, Asra Beraber Gece, Bakû, 1991, s.81.

Türk kuvvetlerinin Nahçıvan şehrine iyice yaklaşması ile müslüman ahalinin teslim ol teklifini kabul etmemesi nedeniyle, Ermeniler hücumu geçti. Müslümanlar kendilerinden on kat fazla düşman ile savaşıyordu. Şehir merkezi savaş alanına dönmüştü. İşte savaşın bu kızgın anlarında 11. Kafkas Tümeni Nahçıvanlıların imdadına yetişti ve 20 Temmuz 1918'de, şehir kontrol altına alındı. Antranik kuvvetleri Nahçıvan bölgesinden çıkartıldı¹⁹. Nahçıvan'dan çekilen Antranik arkasında binlerce ölü, yakılmış köyler ve dağıtılmış aileler bırakmıştı.

Osmanlı idaresine giren Nahçıvan bölgesi, Türk kuvvetlerinin 1918 yılı Aralık ayı başlarında bölgeyi terk etmesine kadar huzur içerisinde yaşadı. Ancak Türk kuvvetlerinin çekilmeye başlaması ile birlikte, bölge insanı tekrar endişeye düşmüştü. Onlar Ermenilerle baş başa kaldıklarında, nasıl bir kanlı mücadele içerisinde olacaklarını çok iyi biliyorlardı. Bundan dolayı Türk askeri makamları önderliğinde askeri ve mülki teşkilat oluşturmaya başladılar. Ve neticede 18 Kasım 1918'de, Aras Türk Hükümeti kuruldu²⁰. Hükümet Ermenilerin her an saldırıya geçebileceğini düşünerek, askeri hazırlık yapıyordu. Ancak 10 Aralık 1918'de Ermeni hücumu başladığında yapılan hazırlıkların yeterli olmadığı görüldü. Aras Türk Hükümeti yetkilileri Şerur'a çekilmek zorunda kaldı. Uluhanlı, Kamerli ve Dereleyez ahali Ermeniler tarafından perişan edildi²¹. Ermeniler Şerur'a kadar ilerledi. Fakat tehlikenin boyutlarını iyice anlayan Nahçıvanlılar, teşkilatlarını tamamlayıp, Aralık ayı sonlarında Ermenileri büyük bir mağlubiyete uğrattılar. Şerur, Sederek ve Arazdeyen kurtarıldı. Böylece Nahçıvan insanı, vatanının toprak bütünlüğünü yeniden sağlamış oldu²².

Nahçıvan insanı bir müddet için Ermeni tehlikesinden uzak olarak yaşadı. Fakat İngilizlerin Nahçıvan'ı Ermenilere vermesi ile birlikte bölge insanı için yeniden kara günler başlamış oldu. Nahçıvan bölgesini tamamen kontrol altına almak isteyen Ermeni yönetimi, Türklerin silahlarını toplamak bahanesiyle ahaliye zulmetmeye başladı. Köyler ve kasabalar basılarak insanlar perişan ediliyordu²³. Bilhassa demiryolu ve şose etrafındaki köyler, zırlı trenler vasıtasıyla ateş altına alınıyor, islam ahalinin ileri gelenleri tutuklanıp Ermenistan'a sevkediliyor, malları gaspediliyordu. Kaçabilenler çevre köylere sığınuyordu²⁴. Nahçıvan ve çevresindeki 45 köy çeşitli sınıflardan oluşan Ermeni askeri tarafından perişan edilmişti. Türkler tarafından yakalanan Ermeniler, Nahçıvan havalisinde bir tek Türk kalmayınca kadar katliamların devam ettirilmesi veya bütün müslümanların Aras Nehri'ne dökülmesi hususunda amirlerinin karar aldığı ifade

¹⁹ ATASE, A.1/2, Kıs.366, D.739-1461, F.5-1, Aliyev, Kanlı Günlerimiz, s.698-70; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı, c.II, Ankara, 1993, s.541.

²⁰ ATASE, A.4/8314, Kıs.251, D.4-1, F.43, 43-1.

²¹ ATASE, A.1/2, Kıs.65, D.254-101, F.21-2; Aliyev, Kanlı Günlerimiz, s.88-89; Richard Hovannisian, The Republic of Armenia, Vol.1, 1918/1919, Los Angeles, 1971, s.229.

²² ATASE, A.1/2, Kıs.65, D.254-101, F.24-4; Azerbaycan Cumhuriyeti, Milli Devlet En Yeni Tarih Arşivi (MİDYAT), F.970, Op.1, D.42, L.3-4; Aliyev, Kanlı Günlerimiz, s.96-97.

²³ Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1988, s.289.

²⁴ Azerbaycan, 15 Temmuz 1919, No.225; Aliyev, Kanlı Günlerimiz, s.124-127; İlyayev, Kars ve Aras Türk Respublikaları, s.76-77.

etmişlerdi²⁵. Ancak Ermeniler bu hedeflerine nail olamadılar, milli bağımsızlık aşkıyla yanan Nahçıvan Türk'ü, kısa sürede kendisine yapılan haksızlıkların hesabını Ermenilere sordu. Ve onlar 20 Temmuz 1919'da Nahçıvan şehrinde başlayan savaş sonunda mağlup edilerek, Kamerli'ye kadar olan bölgeler Türk ahalinin eline geçti²⁶.

Temmuz ayı sonlarından itibaren Nahçıvan insanı yeniden bağımsızlığını kazandı. Müthiş bir yenilgiye uğratılan Ermeniler bir müddet rahat durmak zorunda kaldılar ise de, Nahçıvan hududlarına yönelik saldırılardan geri durmadılar. Sahipsiz yakaladıkları insanları katlettiler. Ancak Nahçıvan kuvvetlerinin başarılı operasyonları neticesinde çekilmek zorunda kaldılar²⁷. Bu dönemde, Nahçıvan'a yönelik saldırılarında başarılı olamayan Ermeniler, başarısızlıklarının bedelini Zengezor, İğdır ve Zengibasar bölgelerinin Türk ahalisinden çıkarttı. İğdır civarında Oba ve Yaycı²⁸ Zengibasar'da Kargabazar, Karadağlı ve Cebaçlı gibi köylerin²⁹ Türk ahali katledildi. Zengezor'da da durum farksızdı. Megri ve Gafan taraflarında Türk köylerine karşı hücum başlatan Ermeni çete reisleri Baranyans ve Amazasp, teslim teklifini kabul eden Müslüman köylerini dahi katletmekten çekinmiyordu. Taarruza uğrayan Türk köylerinden kurtulanların sayısı çok azdı³⁰.

Nahçıvan ve etrafındaki Türk ahaliye karşı en büyük saldırı, hiç kuşkusuz 1920 yılı Haziran ayında başladı. 19 Haziran 1920'de Zengibasar'a yönelik olarak başlayan Ermeni hücumu başarıyla gelişmiş, sırasıyla Kamerli, Develi, Şerur ve Şahtahtı Ermenilerin eline geçmişti. Ermeniler ele geçirdikleri bölgelerde Türk ahaliye karşı soykırımı başlattıklarından yüz binden fazla ahali perişan olmuş ve İran'a sığınmak zorunda kalmıştı³¹. Ermeniler, müslüman ahalinin boşalttığı bölgelere Ermeni aileler yerleştirmiş ise de, Şark Harekâtı ile bağlantılı olarak 7 Kasım'da Şerur ve Şahtahtı'na yönelik olarak Binbaşı Veysel Bey kumandasında başlatılan taarruz sonucu, Ermeniler mağlup edilerek Develi'ye kadar olan bölge kontrol altına alınmıştı³². Böylece bu başarı ile Nahçıvan'ın nispeten günümüze kadar olan sınırları çizilmiş, ahali, 1917 yılından beri yaşadığı kanlı günleri arkada bırakmıştı.

²⁵ ATASE, I/2, Kls.78, D.291-118, F.35-13; Başkumandanlık Osmanlı Arşive (BOA), Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Tasnifi (Dİİ-KMS), 53-3/56; BOA, Dİİ-KMS-53-3/15.

²⁶ ATASE, A.5/2793, Kls.814, D.5-9, F.128-2; Aliyev Kanlı Günlerimiz, s.128-130; Richard G.Hovannisian, The Republic of Armenia, Vol:II, Los-Angeles, 1982, s.70.

²⁷ ATASE, A.5/2793, Kls.814, D.5-9, F.128-2, İstikbal, 10 Nisan 1336/1920, No.128; Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.552, 558-559, 570, 575.

²⁸ Albayrak, 9 Teşrin-i evvel 1335/9 Ekim 1919, No.34.

²⁹ 335 ve 36 seneleri Kafkasya'da İslamlara Karşı İcra Olunduğu Tebeyyün Eden Ermeni Mezalimi, Kars, 337/1921, s.16; Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.728.

³⁰ Hacıyev, Kars ve Aras-Türk Respublikaları, s.97-98.

³¹ ATASE, A.6/6682, Kls.924, D.8-4, F.1; Veysel Ünüvar, Bolşeviklerle Sekiz Ay, 1920-1921, İstanbul, 1948, s.26-28; ATASE, A.6/6686, Kls.924, D.14-8, F.2-1.

³² ATASE, A.6/6686, Kls.924, D.5-3, F.73; Ünüvar, Bolşeviklerle Sekiz Ay, s.59-67.

Armenian Genocide in Nahçivan (1918-1920)**ABSTRACT**

With the collopse of tsardom Russia, the balances in Caucassia were destraged. Through the Bolşevik principles native forces, in particular Georgian and Armenian militia organizations, replaced the Russian forces which had discharged the fronts. Armenians reinforced themselves with the weapons left by the Russians, and started a great geoncide in order to divert the advantage of population ratio to themselves.

While the Turks could relatively defend themselves in the struggle in Nahçivan, the situation in other regions was very different. The armed and organized Armenian forces massacred the inhabitants by putting the Turkish villages in the region on fire. However, genocide in its full terms, began with Antraniks' arrival to the region. The number of the massacred Turks was so high and the number of Turks who could manage to survive was so low that it was really hard to find alive people for the burial of the dead. Although the events calmed down with the arrival of the Ottoman Army to the region, disastrous days began again as a result of the Turkish army due to the Mondros Armistice. Aras valley's Turkish inhabitants were again face to face with merciless attacks. The thousands of people were massacred and hundred thousands lost their homes.

KEY WORDS:

Nahçivan

Turks

Armenian

Caucassia

Armenian Massacres